

PERVĀNE’NİN ŞEM’ E YOLCULUĞU

GİRİŞ

Yolculuk, hem geliştirilebilir bir tema hem de sembolik bir kavram olması yönüyle Türk mesnevi edebiyatında önemli yere sahiptir. İslam dini ve tasavvuf düşüncesiyle zenginleşen bu kavram özellikle tasavvufi mesnevilerde ruhlar âleminde varlık âlemine yani yokluktan varlığa geçen insanın çeşitli merhalelerden geçerek kâmil insan olma¹ sürecine işaret eder. Bu düşünceyle ilgili olarak Necmeddin-i Kübrâ’dan aktaran Gönül Tekin, ruhlar meclisinde Allah’ın yakınında olan ruhun bedende cisim kazanması yani yeryüzüne inmesi sırasında birçok âlemlerden süzülerek geçtiğini ve varlık âlemine ulaştığını, belirtir. Bu yüzden ruh, gelmiş olduğu âlemi yani Vahdet’in güzelliğini unutarak Allah’ın en yakınından en uzağına atılmıştır. Artık bu süreçten sonra insanın yeniden Vahdet’e ulaşabilmesi için geldiği dünyanın maddi güzelliklerine aldanmayıp, gafletten uyanması ve kalbindeki iman ışığını görerek “hakikî memlekete” dönmek üzere uzun bir yolculuğa başlaması gerekmektedir.² Bu bağlamıyla düşünüldüğünde yolculuk kavramının tasavvuf düşüncesiyle birlikte nasıl derin bir anlam ve sembolik değer kazandığı açıkça görülür. Çalışmamızda tasavvufi zeminiyle birlikte ele alınacak olan bu yolculuk metaforu, Feyzî Çelebi’nin XVII. yüzyıl’da hece vezniyle yazmış olduğu *Şem’ ü Pervâne*³ adlı mesnevisi üzerinden incelenecektir.

¹ Cavit Sunar, “VI: Üç Sefer,” *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek felsefe*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974), 91.

² Feyzi Çelebi, *Şem’ ü Pervâne: XVII. yüzyılda hece vezniyle yazılmış bir mesnevi*, haz., Gönül A. Tekin, (Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1991), 9.

³ Feyzi Çelebi, a.g.e.

Kalpte iman ışığının görülmesi ile yolculuğun başlaması

Şem'ü Pervâne, ilk bakışta gerçekten mumun alevinde can veren bir pervänenin hikâyesi gibi okunabilir. Ancak şairin eserin sonunda Şem' ve Pervâne ile neyi kastedtiğine dair yapmış olduğu ek açıklamalar ve eser boyunca kullandığı çeşitli ifadelerin tasavvufi bir karşılığının bulunması, bu mesnevinin tasavvufi mahiyetini açıkça ortaya koyar. Dolayısıyla eserde fiziki gerçekliği olan beşeri bir yolculuktan ziyade ilahi bir yolculuk söz konusudur. Bu bağlamda eserin kahramanları olarak nitelendirilebilecek Pervâne ve Şem' farklı anlamlara karşılık gelen sembollerdir. Eserin sonunda yer alan şu beyitler kahramanların sembolik değerini açıkça ortaya koyar:

“Evvelâ dimiş idüm Şem' -i cihân

Andan murâd olmuşdı zâtü'l-îmân

Hem dinilmişdi Pervâne-i nâ-şâd

Bir dil-i bî-çâredür andan murâd.”

(979-982)⁴

Görüldüğü üzere şair hikâye boyunca Şem' olarak adlandırdığı kahraman ile aslında imanın kendisini, Pervâne ile de insanın gönlünü, kalbini kastedtiğini belirtmektedir. Tasavvuf inancına göre, ruhlar âleminden varlık âlemine geçen insan geldiği âleme dair hiçbir şey hatırlamaz; çünkü bu âleme geldiğinde kendisi ile bir zamanlar “enîsi” olduğu Allah arasında ışıktan ve karanlıktan yetmiş bin perde çekilmiş olur. Onu bu gafletten uyandıracak olan ise iman'dır.⁵ Kalbindeki iman ışığını gören insan bu gafletten uyanarak uzun bir yolculuk için adım atmış olacaktır. Öyleyse tıpkı şairin de belirttiği gibi Şem', imanın kendisi,

⁴ Feyzi Çelebi, a.g.e., 96.

⁵ Feyzi Çelebi, a.g.e., 6.

Pervâne ise insanın kalbi yani iman ışığını göreceği yerdir. Böylece iman ışığının görülmesi yani insanın aşk ve özlemle maddi âlemden kurtulmak isteği yoluyla yolculuğun başlangıcını oluşturacaktır.

YOLCULUĞUN İLK AŞAMASI

Sarı beniz kızıl divâne

Yolculuk metaforu üzerinden incelediğimiz *Şem' ü Pervâne* mesnevisinde Şem' in iman, Pervâne'nin ise insanın kalbine karşılık geldiği belirtilmişti. Şebistân'a gelen Pervâne'nin Şem' e yolculuğu, dolayısıyla insanın dünyanın maddi güzelliklerine kapılmayıp iman ile gafletten uyanması, Pervâne'nin geçirdiği çeşitli merhaleler üzerinden devam eder. Burada ilk merhale Pervâne'nin Şem' in aşkına düşmesiyle yaşadığı ızdırap hâlidir. Şöyle ki; dünyadaki güzelliklere aldanılmayıp hakikî güzelliğe ulaşmak isteyen insan, ilk aşamada kendi nefsinin kötülüklerinden kaçmak isteyerek iman ile aydınlattığı kalbini daha çok aydınlatmak için çalışacaktır. Yani Pervâne aslında bu ilk aşamada bir farkındalık sürecindedir ve bu süreç maddi bir varlık olarak kendini, nefsinin isteklerini, heveslerini unutup aslına; yani daha önce gelmiş olduğu ruhlar âlemindeki Allah'a yakın olan onunla "bir" olan hâline dönme arzusunu duymasıdır. İşte bu aşamada Pervâne geleneksel Divan şiirindeki gibi âşığın sevgiliye ulaşmak üzere çektiği eziyet ve sıkıntı sürecinde hastalıklı bir hal alması, "benzinin sararması" vasıflarını taşımaktadır. Bu durum mesnevinin şu beyitlerinde açıkça görülür:

"Nâr-ı hasret âdemi eyler melûl

Mülk-i dile hizb-i gam ider nüzûl

Şeş cihânı zabt ider cümle keder

Hep meserret ' ademe ider sefer

Zulm ile dil hânesi olur vîrân

Leşker-i ‘ışık vücūdın eyler nālān

Şararur beñzi anuñ hemçü altun

Seyl-i eşki aqmaqdan olur Ceyhūn”

(527-530)⁶

Görüldüğü üzere Pervāne Şem’ e kavuşacağı günü beklerken keder içinde, gönül evi virān olmuş bir âşık olarak ve en önemlisi altın gibi sapsarı bir beniz ile betimlenmiştir.

Birkaç beyit sonrasında ise Pervāne için bu kez şu ifadeler kullanılır:

“‘ Âşık oldu Şem’ a çünkü Pervāne

‘ Işık ile oldu **kıp kızıl dīvāne**”

(536)⁷

Başlangıçta nefsin kötülüklerinden yani nefs-i emmâreden kaçmak isteyen Pervāne, bu noktada kendindeki zayıflığı görmüştür. Sarı benizli olması yine bu zayıflık göstergesi vesilesiyledir. Ardından aşk ile kıpkızıl bir divāne olduğunun belirtilmesi ise Hakk’a yönelmesiyle beraber daha önce kötülüğe meyli olduğu için kendini paylaşması, kendine kızgınlığı dolayısıyla olmalıdır. Öyleyse bu noktada Pervāne sarı benziyle nefsin kötülüklerine yenik düşmüş olan zayıf halinden yani nefs-i emmâreden nefs-i levvâmeye geçiş yapmıştır. Tasavvufi düşünceye göre nefsin yedi mertebesinden bu ilk ikisi artık insanın iç yüzüne, ruhuna dönebilmesinde en önemli adımlardandır.⁸ Bu durum Necmeddin-i Kübrâ’nın ifadesinden şöyledir:

⁶ Feyzi Çelebi, a.g.e., 68.

⁷ Feyzi Çelebi, a.g.e., 68.

⁸ Cavit Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek felsefe*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974), 26.

“Sarı, nefsin zayıflığının kırmızı ise kudretin işaretidir; sâlikin (insan-ı kâmil olma yolunda gidenin) nefs-i emmâre ile yaptığı savaştaki güçlülüğünü gösterir.”⁹

Dolayısıyla Pervâne önce iman ile aşka düşmüş ve bu yolculuğa başlamış, yolculuğun ilk merhalesinde ise kendi nefsi ile mücadele etmiştir. Bu mücadelede nefsin yedi mertebesinden ilk iki mertebesinde tecrübe ettikleri Feyzî Çelebi'nin *Şem'ü Pervâne*'sinde sarı beniz ve kıpkızıl divâne gibi ifadelerle özetlenmiştir.

YOLCULUĞUN İKİNCİ AŞAMASI

Bâd-ı şarşar ve Fânūs

Hikâyenin devamında Pervâne aşk derdiyle dolaşırken Bâd-ı şarşar ile karşılaşır ve ona derdini anlatır. Pervâne'nin bu perişan halini görüp ona yardım etmeye karar veren Bâd-ı şarşar yani Sarsar rüzgârı eserde oldukça sembolik bir değer taşımaktadır. Şairin eserin sonundaki;

“Bâd-ı şarşar didük ehl-i zerâfet

Hevâ vü hevese oldu işâret”

(983)¹⁰

İfadesi Bâd-ı şarşar'ın heves ve arzuları temsil etmesi vesilesiyle onun maddi âlemle olan ilgisini ortaya koyar. Dolayısıyla sarsar rüzgârı Pervâne'ye yardım etmekten çok uzaktır; hatta maddi âlemden kurtulmak isteyerek nefsiyle mücadele eden Pervâne'ye engel bile teşkil edebilir. Zaten mesnevinin ilerleyen bölümlerinde Pervâne'nin yol arkadaşı olup Şem'in dostu Fânūs ile karşılaşan Bâd-ı şarşar, başarılı olamayacağını anlayıp kaçacaktır. Bu durumda yalnız bırakılan Pervâne aslında yolculuğun ikinci aşamasında kendisine vuslat için engel

⁹ Feyzi Çelebi, a.g.e., 13.

¹⁰ Feyzi Çelebi, a.g.e., 96.

teşkil edecek arta kalan heves ve arzularından da kurtulmuş olur. Burada Fânūs'un neye işaret ettiğine bakılacak olursa tasavvufî düşüncede, insanın varlık âlemine çeşitli âlemlerden geçerek ulaştığını ve bu sırada Allah ile arasına aydınlıktan ve karanlıktan yetmiş bin perde çekilmiş olduğunu hatırlamak gerekir. Bu tasavvufî arka plan mesnevinin şu beyitlerinde açıkça ifade edilir:

“Ol ki Fânūs dinmişdi Şem'e niķāb

Fi'l-mesel insānda yetmişbiñ hiçāb

Vücūd- insānda oluben hā'il

Māni' olur olmağa Hākķa vāşıl”

(984-985)¹¹

Dolayısıyla burada Pervāne'nin heves ve arzularını simgeleyen Bād-ı şarşar kadar varlık âlemine geçerken gaflet perdesi yani Fânūs'un da Şem'e ulaşma sürecinde karşılaştığı iki önemli engel olduğu görülür.

YOLCULUĞUN ÜÇÜNCÜ AŞAMASI

Şem'in mektubu ve Araf makamı

Bu aşamada artık heves ve arzularından kurtulan Pervāne Şem'in bulunduğu yerde tek başına kalmıştır. Ancak Şem'e duyduğu aşk ile övünerek bunu herkese göstermiş, aşk sırrını gizli tutamamıştır. Bunun üzerine Şem, Pervāne'ye yazdığı mektubunda;

“Eyā bu ne küstāhlıkdur ki ey şūh

Bāzār-ı 'ırzuma viresin futūh

Evvelā 'āşıkum dirsın lā-übāl

¹¹ Feyzi Çelebi, a.g.e., 96.

Şoñra olasin hep ‘āleme dellāl

Eyledüñ nāmumı ‘ālemde rüsvā

Şimdi bizi söyleşür cümle dünyā”

Şeklindeki ifadeleriyle Pervāne’ye olan kızgınlığını dile getirir. Bu nedenle onun kendi yanından uzaklaşmasını ister. Bu durum Pervāne için yeni bir ızdıraptır; ancak bir yandan Pervāne’nin kâmil insan olma yolunda hala geçmesi gereken merhaleler olduğunu gösterir; çünkü o hâlâ kendi varlığının bilincindedir ve bu yüzden Araf makamında beklemesi gerekmektedir. Necmeddin-i Kübrâ’ya göre Araf’da hapsedilen ruhun, sevgiliye olan hasreti iyice artar ve öyle bir mertebeye ulaşır ki gayb âleminden ona kerametler, inayetler ulaşmaya başlar.¹²

Dolayısıyla yolculuğun üçüncü aşamasında Pervāne, Şem’den aldığı mektupla hala geçirmesi gereken merhaleler olduğunu farkına varmış, ondan uzakta beklemeye başlamıştır.

YOLCULUĞUN DÖRDÜNCÜ AŞAMASI

Şeb-i târîk

Pervāne Şem’den uzak; ama ona bir o kadar da yakın olduğu bu süreçte oldukça kederlidir. Bu sıkıntılar içinde Pervāne çeşitli ruhî yaşantıları da tecrübe eder, kalbinin aydınlığı ona yıldızları ve ayı gösterir. Şebistān yani karanlıklar ülkesinde böylesine bir aydınlık aslında onun için büyük bir ayrıcalık, bir lütuftur; ancak Pervāne bu güzelliklerin cazibesine kapılmayıp hâlâ Şem’e kavuşmayı ümit etmekte ve bunun için Allah’a yalvarmaktadır. İşte bu aşama artık Pervāne’nin kendi varlığının bilincinden de çıktığını ve Şem’e kavuşmak üzere bir aşama daha kaydettiğini gösterir. Mesnevide bu durum şöyle ifade edilir:

¹² Feyzi Çelebi, a.g.e., 21.

“Pervāne şıdķ ile idince du’ā

Der-gāhında kabūl eyledi Mevlā

‘Işķ ile Pervāne olunca şeb-gīr

Dūd-ı āhı eyledi Şem’ a te’sīr ”

(798-799)¹³

Yani Pervāne’nin yakarışları, duaları duyulmuş ve Şem’e ulaşmıştır. Mesnevinin ilerleyen kısmında Şem’, Fānūs’u yanından uzaklaştırıp Şeb-i tārik isimli hizmetlisine kendisini bilip, arayan biri olup olmadığını sorar. Şeb-i tārik hemen altı cihana birden nazar eyler ve aşkıyla iki büklüm olmuş Pervāne’yi görüp onun yanına gider. Onun aşkının vasfını öğrenmek üzere Pervāne’ye türlü sorular soran Şeb-i tārik, Pervāne’nin artık bir “ehl-i zerafet” olduğuna kanaat getirip ona dualarının kabul olduğunu Şem’e kavuşacağını bildirir. Buradan tekrar Şem’e gidip bu kez de Pervāne’nin divāne halini Şem’e bildiren Şeb-i tārik, Şem’ ile Pervāne arasında adeta bir köprü, bir aracı niteliği taşır ve onun sayesinde Pervāne, Şem’in huzuruna çıkacaktır.

Burada üzerinde durulması gereken nokta Şem’in simgesel olarak Fānūs’u yanından uzaklaştırması yani gaflet perdesinin aradan kalkması ve Pervāne’nin de kendi varlığının bilincinde olmayan deli divane bir halde tasvir edilmesidir. Yani artık Pervāne hem gafletten kurtulmuş hem de kendi maddi varlığından arınmıştır. O halde ortada Şem’e ulaşmasına engel teşkil edecek hiçbir şey kalmamıştır.

Pervāne’nin vuslatı için aracı olan Şeb-i tārik’in sembolik kimliği ise tıpkı Şem’, Pervāne ve Bād-ı şarşar’da olduğu gibi yine eserin sonunda şairin:

¹³ Feyzi Çelebi, a.g.e., 85.

“Şeb-i târîk dimişdüm Şem’ üñ yâri

Ḥaḳîkatde oldı ‘ ināyet-i Bārī ”

(986)¹⁴

İfadesiyle açıklığa kavuşmaktadır. Yani Pervâne’yi Şem’ in huzuruna çıkararak Allah’ın lütfu, yardımı olmuştur.

YOLCULUĞUN SON AŞAMASI

Fenā fi’l-lāh ve Beḳā bi’l-lāh mertebeleri

Bu aşamada Pervâne artık Şeb-i târîk aracılığı ile Şem’ e kavuşmuştur. İki sevgili beraber eğlenirken Şem’ , Pervâne’ye olan aşkı dile getirir:

“Dedi kim ey ‘ âşık-ı şikeste bāl

Bād-ı hevā olmaz metā ‘-ı vişāl

‘ Işkuñla cānānuñ olmasa yanık

Seni hicrānına etmezdi lāyık”

(909-910)¹⁵

Görüldüğü üzere Şem’ , Pervâne’ye aşkıdan dolayı onu kendinden uzakta tuttuğunu söylemektedir. Mesnevinin artık son bölümlerinde Şem’ Pervâne’ye olan sevgisini coşkunlukla söylerken gözleri kamaştırarak şekilde parlar. Pervâne ise onun bu göz alıcı

¹⁴ Feyzi Çelebi, a.g.e., 96.

¹⁵ Feyzi Çelebi, a.g.e., 91.

ışığıyla kendini kaybeder ve Şem' in ateşine atlayarak onun ışığı içinde kaybolur. Bu sahne okura şu beyitlerle aktarılır:

“Görđi kim bir nürdur oldu hüveydā

Cānın atup ol nūra itđi fedā

Nār-ı celāle yanup alb-i selīm

Cānını cānāne eyledi teslīm”

(917-918)¹⁶

Şem' ü Pervāne mesnevisinin tasavvufi arka planında “Fenā fi' l-lāh” olarak adlandırılabilir olan bu merteye yani Allah'ta fani olma durumu¹⁷ Pervāne'nin kendisinden geçmesine sebep olan Şem' in tecellisi ile mümkün olmuştur. Pervāne bu ateşte yanmış daha doğrusu bu tecellinin ışığında kaybolmuş ve onunla “bir” olmuştur. Pervāne burada aslında kendi vücudunu öldürmüş, yani her şeyi terk etmiş ve Hakk'ın sıfatında fani olmuştur. Bu mertebeden sonra ise “Beķā bi' l-lāh” yani Allah'ta bākī olma, başka bir biçimde yeniden yaşamaya bařlama¹⁸ söz konusu olacaktır. Bu merteye, Feyzī elebi'nin *Şem' ü Pervāne*'sinde şu şekilde görünür kılınmıştır:

“Lenger urup idince anda arār

Hemān ol dem Őebistān itđi firār

(...)

Őubh-ı řādık yerinde oldu kā'im

¹⁶ Feyzī elebi, a.g.e., 92

¹⁷ Cavit Sunar, a.g.e., 93

¹⁸ Cavit Sunar, a.g.e., 93

Halkı gafletten uyarurdu dā'im

(...)

Bir güzel oğlu vardı şāhib-nikāb

Nāmına dirlerdi anuñ Āfitāb”(953-955-958)¹⁹

Örnek beyitlerde görüldüğü üzere Şebistān firar etmiş yerine Şubḥ-ı şādık gelmiştir, yani karanlık ülkesi yerini aydınlığa “hakikî sabah” a bırakmıştır. Ayrıca Şubḥ-ı şādık'ın Āfitāb isimli de bir oğlu vardır. Bir başka deyişle Şem' yok olmuş ama artık güneş ortaya çıkmıştır. Öyleyse âşığın mâşuğuyla birlikte yeniden hayata doğması yani “Beḳā bi'l-lāh” mertebesi, belki de bu yeni biçimde, güneşin kendisindedir. Dolayısıyla yolculuğun bu son aşamasında Pervāne artık nefsinin kötülüklerinden arınarak her şeyi terk etmiş ve Şem'in tecellisinde kendini kaybederek onunla bir bütün olmuş, sonrasında ise aydınlığın bir başka hâli olarak güneş ile vücut bulmuş, “Beḳā bi'l-lāh” mertebesine ulaşmıştır denilebilir.

SONUÇ

Tasavvufi düşünceye göre, Bezm-i Elest'te yani Allah ruhları yaratıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğu zaman insan ruhu Allah'ın sözünü duyma ve bu soruya “Evet” (kālū belā) diyebilme yetisine sahip olmuştu. Ancak bu dünyaya ulaşip maddi güzelliklere kapılan insan Allah'a verdiği bu sözü unuttu. Aslında onun Allah'a olan yakınlığı bir çekirdek halinde içinde bulunmakta; ancak bu çekirdeğin iman ile canlandırılması gerekmektedir.²⁰ Böylece iman ile içinde Allah aşkını ve özlemini duyan insan, bu kez kendi iradesiyle kendine doğru bir yolculuk neticesinde vuslata erişecektir. Bu şekilde ilahi aşk ile insanın kendine doğru yaptığı yolculuk pek çok tasavvufi mesnevinin de altyapısını teşkil

¹⁹ Feyzi Çelebi, a.g.e., 94

²⁰ Feyzi Çelebi, a.g.e., 7.

eder. Çalışmamızda Feyzî Çelebi'nin XVII. yüzyıl'da kaleme aldığı Şem' ü Pervâne mesnevisi üzerinden incelenen bu yolculuk temasının da tasavvufi bir zeminde şekillendiği görülmüştür. Sembolik birer karakter olarak Pervâne'nin yani insanın kalbinin Şem'e, imanın kendisine, aydınlığa yolculuğu Pervâne'nin bu yolda geçirdiği çeşitli merhaleler sonucu tamamlanmıştır. İlk aşamada kalbindeki iman ışığını görerek bu yolculuğa başlayan Pervâne'nin aslında yolculuk boyunca kendisiyle, nefsinin kötülükleriyle mücadele ettiği görülmüştür. Yolculukta bütün maddi heves ve arzularından kurtularak, her şeyi terk eden Pervâne nihayetinde kendi varlığını da unutarak Şem'e kavuşmuş, onunla "bir" olmuştur.

KAYNAKÇA

XI-XX. yüzyıllar el yazması metinler ve özetleriyle Mesnevi edebiyatı antolojisi. Haz. Numan Külekçi. Erzurum: Aktif Yayınevi, 1999, 74-94.

Çelebi, Feyzi. *Şem' ü Pervâne: XVII. yüzyılda hece vezniyle yazılmış bir mesnevi.* Haz. Gönül A. Tekin. Cambridge: Harvard Üniversitesi, 1991.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe ansikopedik lûgat: eski ve yeni harflerle.* Haz. Aydın Sami Güneşçâl. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2003.

Özkan, Ömer. "Tasavvufi Mesnevilerde Sıklıkla İşlenen Bir Motif: Sefer/Seyahat." *Turkish Studies*. 4:3 (2009 Bahar), 1-24. (erişim: 18.05.12)

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/%C3%B6zkan%C3%B6mer1328.pdf>

Sunar, Cavit. *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek felsefe.* Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974.